

„Én elhittem, hogy indián vagyok.”
(Cseh Tamás)

A JÁTÉK NEVÉBEN

Csendes Toll 9

Divatos dolog ma úgy beszélni a magyar indiánozásról, hogy az a hatalommal szembeni gesztus, esetleg a lázadás, az ellenállás egyik formája, a szabadság, a szabad élet megvalósítása, szemben a merev állami, társadalmi keretekkel és elvárásokkal.

Felületesen igaznak tűnik, és van igazságtartalma, csak nem ilyen együgyű módon. Noha a magyar indiánozás történetét átszövő ügynöktörténetek is ezt a látszatot erősítik. Ám, ha megvizsgáljuk, hogy az egyes időszakok főszereplői valójában miért is vonzódtak az indiánokhoz, miért is kezdtek indiánozni, akkor rájöhethünk mélyebb lélektani okokra is a társadalmiak mellett. És még egy fontos dolog, hogy mikor is kezdtek vonzódni az indiánokhoz és mikor is kezdtek valójában indiánozni.

Többnyire fiatalként, gimnazistaként. Nem egy átgondolt válaszlépés következményeként tehát a társadalmi rend ellen, maximum ösztönösen, kamaszosan lázadva a fennálló – mindegy milyen – világ (rend) ellen, vagy csak valami olyasmért lelkesedve, amit vidéki gyerekként, kamaszkorukban vagy fiatalemberként elvesztettek, és újra közel szerettek volna kerülni a természethez, és ezt a legnemesebb, legromantikusabb módon tették, indiánként. A játék nevében.

ALIAS OLD SHATTERHAND

XANTUS JÁNOS (1825–1894) nem önként kalandozott el az indiánok földjére. Egészen fiatalon, somogyi jogászfíúként, 23 évesen nemzetőrnek állt, majd hamarosan üldözött szabadságharcos lett belőle. Nem viselte túl jól a londoni emigrációban is két pártra szakadó honfitársai veszekedését. Haraszty Ágoston könyvét ugyan olvasta Amerikáról (aki pedig már Cooper *Az utolsó mohikánját* angolul), le is bukott vele, elkobozták tőle őrségben, de azért csak a szabadság levegőjébe szippantott bele Xantus a könyvlapokon keresztül, és

PANNON INDIÁNOK – OLVASMÁNYÉLMÉ- NYEIK VISSZA- PILLANTÓTÜKRÉBEN

(Xantus, Baktay, Cseh Tamás)

volt egy olyan megérzése, hogy az lesz a jó menekülési irány számára. Ezért 1852-ben Amerikába hajózott 7 dollárral a zsebében. A szabadságnak természetesen mindig ára van, így Xantus János is megfizette bőven, fizikai munkástól zongora- és nyelvtanárig sok minden volt. Leginkább 10 tudós, felfedező és kalandor. Ami abban az időben egyáltalán nem zárta ki egymást. Sőt. Ma ettől olyan ízes, zamatos az egész Xantus-élettrónt. Hogy útikönyveket írt magyarul olyan amerikai vidékekről, ahol még nem is járt. Ma ez majdnem természetes dolog, hogy valaki összeszedi az információkat az internetről és az alapján megír egy saját turista útikalauzt. Xantus jól tudott angolul, így olvasmányélményeiből saját verziót készített magyarul. Hogy az édesanyjának írt leveleiben (*Xantus János levelei Éjszakamerikából*, 1858) nem egészen a valóságot írta le, hanem mesét költött a vadnyugati életről: „Mikor tolmácsunk bemutatott, és megmondá a főnöknek, hogy én a nagyvizen túlról jöttem, azt kérde: ‘miért’ – mire a tolmács ezt válaszolá: ‘mert országából elkergették’. Ekkor a főnök pipáját kivevé szájából s topányát jobb lábáruul levevé, s átnyújtá nekem mint a barátságának legnagyobb jelét, mondván: ‘Te igazi nekám vagy (jó barát), mert téged is, épen úgy mint minket, kikergettek országodból, fogadd el barátságom e zálogait, s tarts velünk, mi hatalmasak vagyunk’ stb. Aztán pipát cseréltünk, s még ezen pipázás közben új barátom felajánlá lányait, hogy közülük egyet feleségül válasszak magamnak – mit természetesen megköszöntem, igérvén, hogy majd megfontolom e fontos dolgot.’ (1. levél, 10. o.)

Mindez teljesen érthető abban a korszakban és helyzetben, amiben élt. Főleg az édesanya. Rendes fiúgyerek nem fogja az anyai szívet a nehézségek taglalásával fájdtítani. Kitalálja, hogy minek örülne az édesanyja, és a valóság azon mozaikdarabjait írja le, amelyek jól passzolnak a kitalált verzióba. Hogy vasútépítő mérnökként mesés kalandokat élt át a Vadnyugaton, és ez nemcsak édesanyját, hanem még az akkor teljesen ismeretlen Karl Mayt is megihlette, Xantus tehetségéről és elhivatottságáról vall. Közben igazi hazafiként nemcsak a Smithsonian Intézetnek gyűjtött állat- és növénymintákat, hanem a Magyar Nemzeti Múzeumnak is. (Érdemeit az amerikaiak azzal is elismerték, hogy 24 állat- és két növényfaj tudományos elnevezésében is szerepel a neve.) Őrmesterként a Fort Riley erődben álnéven szolgált, Vésey Lajosként, John Xantus de Veseyként. A hazajuttatott gyűjtemények és beszámolók alapján 1859-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választották. A Kaliforniai-félsziget csúcsánál tengeráramlási megfigyeléseket végzett (89 szigetet és zátonyt fedezett fel Amerika és Ausztrália között), majd a prérít kutatta, az amerikai polgárháború után pedig, ahol szintén szolgált, az Egyesült Államok mexikói konzulja lett. 1864-ben hazatért, és két év múlva megvalósította régi álmát, hogy élő állatoknak is múzeumot hozzon létre, állatkeretet Budapesten, amelynek első igazgatója is lett. Két évvel

később, az őt itthon ért támadások, zaklatások és megfigyelések miatt kelet-ázsiai expedícióra indult az osztrákokkal, majd egyedül folytatta, gyűjtésével pedig megalapozta a Néprajzi Múzeumot. Hazatérése után a Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának első őrévé (igazgatói pozíció!) nevezik ki. Rómer Flórisal megszervezi a bécsi világkiállításon (1872) szereplő magyar 11 néprajzi gyűjteményt. Élete végén állítólag megőrül, világmegváltó tervei lesznek, akár Csontvárynak, igaz, Xantus időnként női ruhába öltözik ezek megvalósításához, ki tudja, mi célból. Egy nehéz, szép, de üldözött élet után az Adriát szeretné még látni, tüdőgyulladásából való felépülése után, de ahogy hazajön, meghal.

Mindezek után nem lehet meglepő, ahogy a Winnetou-kötetekből ismert Henry-féle karabély (az „átkozott jenki fegyver”, amit „csak vasárnap töltöttek meg és egész héten lőttek vele” – ami a valóságban csak 16 lövetű volt, és nem 25, ahogy regényesítve van) kalandos módon bukkan elő 1994-ben Gödöllőn, földmunkák közben, majd a győri múzeum tulajdonába kerül, hogy később ki is állítsák, mint Old Shatterhand legendás fegyverét. Az ezüstlemezen bevésettől, John Xantus. És mivel sorozatszám nem található a fegyveren, arra gyanakodtak a kutatók, hogy valóban maga Mr. Henry készítette Xantus/Old Shatterhand számára a puskát, ahogy a Winnetou-regényekben szerepel. (Az ezüstlemez borítás is ezt igazolná, mivel amúgy nem szokott ezen a típusú fegyveren lenni.) Feltételezik, hogy a román megszállás elől Temesvárról Gödöllőre menekült család rejtette el 1919-ben.

Karl May minden valószínűség szerint olvasta Xantus észak-amerikai beszámolóit, és kapóra jöttek neki, mivel maga nem járt az indiánok között, mint Xantus, ezért elkérte tőle a jogot, hogy írásai alapján mintázhassa meg róla Old Shatterhandot, az apacsok főnökének testvérét. A levél – egyes kutatók szerint – fellelhető a Drezda melletti Karl May lakásmúzeumban, ahol a későbbiekben, az indiános regények megírása után saját maga által összegyűjtött indián néprajzi anyag ma is megtalálható. Így a német regényíró Xantus csúsztatásai, majd a saját fikciója után végül mégis visszacsatolja a kíváncsi és érdeklődő olvasót a valósághoz, hogy az őt olvasó fiatalok hűségesebb képet alkothassanak az indiánokról.

HEVERŐ BÖLÉNY

BAKTAY ERVIN (1890–1963) 1906-ban, 16 évesen látja Buffalo Bill vadnyugati indián-cowboy vándortársulatát, ami megragadja mindig is élénk kamaszfantáziáját. „Buffalo Bill pesti szereplése nekem mindent felülmúló

élmény volt. [...] Harasztin majd én is megszervezek és bemutatok egy Wild West előadást!" (*Homo ludens*, 2013) És még abban az évben valóban meg is szervezi az első előadást barátaival. Később, már felnőtt korában, hároméves indiai „kalandtúrája” (1926–1929) után hazatérve Heverő Bölény 12 (Lazy Buffalo) néven dunai indián törzset alapít, amelynek Főnöke lesz. Nagy dicsőségnak számított, hogy a Törzset 1937-ben felvette tagjai közé az *Indian Association of America*; az talán már kevésbé, hogy a társaság elnöke, a szokatlan előéletű Dr. Barnabas S’hiuhushu valójában félvér indián volt (vagy talán még az se). Időközben Baktay indián szerzőket is fordít, Hosszú Lándzsát és Szürke Bagolyt, hogy könyveiket az autentikus indián élet példájaként aposztrofálja írásaiban. Mindkét szerző identitáshamisítása csak haláluk után derül ki. A magát feketelábúnak kiadó Hosszú Lándzsa (*Hosszú Lándzsa emlékezései. Egy indiánfőnök önéletrajza*, 1934) felmenői között az indiánok (nem feketelábúak!) mellett feketék és fehérek is jócskán voltak. Indián gyerekkorára való visszaemlékezései alapvetően azokból az élményeiből fakadtak, amelyeket az indiánokkal való beszélgetései során gyűjtött össze. Szürke Bagoly pedig remek hődtörténetei (*A vadon fia*, 1931; *A rengeteg zarándokai*, 1934; *Két kicsi hód*, 1935) és állítása ellenére, hogy 12 éves koráig nem hallott angol beszédet, fehér származású sápadtarc volt Angliából. (Ahol gimnazistaként látta ő is 1903-ban Buffalo Bill vadnyugati cirkuszát, és akit az odzsibve törzs fogadott be, mert olvasmányélményei alapján indián szeretett volna lenni.)

„[E]bben a könyvében megírta életének legfontosabb szakaszát és azokat a nagy horderejű élményeket, amelyek őt, a vadon hú fiát, vadászból és vadfogóból az üldözött vad barátjává, védelmezőjévé tették” – írja Baktay *A rengeteg zarándokai* előszavában. Arról természetesen sem az előszóíró, sem mások nem tudhattak, hogy valójában Szürke Bagoly 19 éves felesége (az egyetlen igazi indián a történetben), az irokéz Anahareo találta meg a hódokat és találta ki a sztorijaikat. Ugyanakkor Baktaytól – akit Szürke Bagoly testvéreinek nevezett egy neki írott levelében – nem lehetett idegen ez a fajta „játékosság”, és talán a Szürke Bagoly halála után felbukkanó öt feleség jelentkezése (a szerzői jogokért) is tetszett volna neki...

Ezek után jogosan kérdezhetnénk, hogy akkor ki is volt valójában a kitűnő indológusként is ismert dunai törzsfőnök, Heverő Bölény (vagy Baktay Ervin)? Kelényi Béla, az életmű egyik legavatottabb ismerője remekül összefoglalja: „Festőművész, műfordító, utazó, újságíró, földrajztudós, seriff, indiánfőnök, indológus, orientalista, művészettörténész, saját bevallása szerint pedig »homo ludens«”. Kicsit árnyaltabban, a *Káma Szútra* (1920) magyarra átültetője, az egyik első magyar jóga- (*A diadalmas jóga*, 1942) és asztrológiai könyv (*A csillagfejtés könyve*, 1942) megírója is egyben, akinek szellemiségére és humorára jellemzően kedvenc könyve a *Huckleberry Finn*,

„a Törzs alapvető szent könyve, amelyből sűrűn idéznek, mert minden alkalomra akad benne megfelelő szentencia...” (Törzsi Nagy Lexikon). Ezek alapján könnyen belátható, hogy nem véletlenül fordította le újra a *Huckleberry Finnt* Baktay. (Tegyük hozzá, hogy a remek ifjúsági regényt az a Mark Twain írta, aki olyan keményen és kissé igazságtalanul elverte a port a Cooper-indiánregények stílusán.) Baktay tehát egy meglehetősen szabad és könnyed szellemű „átváltozóművész”, akiben a tudós kíváncsisága mellett ott van egy gyermek érdeklődése és lelkesedése is; de így válhatott igazán autentikus indián főnökké itthon, Magyarországon. 13

FÜST A SZEMÉBEN

CSEH TAMÁS (1943–2009) miután vidéki, tordasi gyerekkora után fővárosi kamaszfiú lett, végzős gimnazistaként barátaival elindul helyszínt keresni az indián játékhoz, amellyel otthon a lakásokból már kiszorultak, „szabad” teret keresve hát hozzá a nyári szünetben. „1961-ben, mit sem tudva a »dunai indiánok« létezéséről, négy érettségiző, budapesti fiatalember úgy határozott, hogy indián módra megküzd egymással, egy általuk alig ismert vidéken” – foglalja össze az indiánozás kezdeteit Cseh Tamás. Először Tatabányán, a Gerecsében próbálkoznak, de hamar rájönnek, hogy víz nélkül a harc se életben tartható, nem találnak forrást, továbbállnak a Bakonyba. Számukra az indián tulajdonságok közül a természetközelség és -szeretet mellett a bátorság és a barátság volt a legfontosabb, noha mit sem tudtak például Hamvas Béla titkos vágáról, aki a *Winnetout* szerette volna újra lefordítani, mert szerinte a legfontosabb könyv a barátságról. (A humort oly fontosnak tartó filozófus ezt nem viccnek szánta.) Cseh Tamásék számára a Cooper-regények voltak a meghatározóak és példaadóak.

Érdekes dolog most újraolvasni *Az utolsó mohikán* teljes változatát – amely 1845-ben már megjelent magyarul –, ideológiai csonkítások, tájleírások kihagyása nélkül, nem ifjúsági, „lebutított” változatban. Mégis be kell valljam, gyerekkoromban nagyon élveztem, legkedvesebb (indiános) könyvemként, és semmilyen hiányérzetem nem volt. Sőt, örülök, hogy nem a hamisítatlan változatot olvashattam, mert biztosan összezavart volna kedvenc szereplőim időnkénti brutális kegyetlensége.

Aztán persze felfedezték Cseh Tamásék a dunai indiánokat is, és azok még élő tagjait, és barátkoztak velük, tanultak tőlük. Mégis a bakonybéli indiánozás egyedülálló jellege az volt, hogy visszanyúltak a 150 évvel azelőtti indián időkhöz, történelemhez, és eljátszották az akkori csatákat élőben. Aztán hadijátékként már csak a keretet jelentette az indián történelem,

a játék kötetlenül folyt nyaranta két hétig, majd később telente is. De ez a játék számukra halálosan komoly volt, nem külsőséget jelentett csupán, hanem akkor és ott átadták magukat az indiánozás szabad szellemének, indiánokká váltak. Irodalmi és néprajzi szempontból is, külsőleg egyre inkább megfeleltek a korhű, hiteles megjelenésnek (noha eleinte a néprajzi hitelesség és pontosság nem is volt fontos annyira, később egyre inkább az lett), fantáziaviláguk és beszédük pedig olvasmányélményeiken alapultak, azt folytatták és fejlesztették. A hely szelleme is megfelelően bizonyult Bakonybél környékén, a távoli és közeli múltban egyaránt, hogy pontosan tudhassák, hova vonulnak vissza, és hol alakították ki hadiösvényeiket. Szent Gellért remetebarangjától, I. András király halálos balesetének helyszínén át, a „bakonyi úttalan utakon” (a mosoni csatából menekülve), egészen a ’68-ban az orosz tankok által vágott ösvényekig. (A tankok az erdőben lesben álló indiánok szeme előtt vonultak el.) „Így keletkeztek a mi nagy indián ösvényeink” – meséli Füst törzsfőnök Bérczes Lászlónak a beszélgetőkönyvben.

Cseh Tamás, a legendás énekes, a zseniális előadóművész, az ismert dalszerző, egy egész korszak hírnöke, Füst A Szemében (magyar) lakota nagyfőnök már a korai játékok történetét is megírta és megrajzolta Indián Naplójában, 1964-ben, amit később regénnyé formált át, *Hadiösvény* címmel, ami aztán csak évtizedek múlva jelent meg (1997-ben). 2006-ban egy indián mesekönyvet is megjelentet, *Csillagokkal táncoló Kojot* címmel, melyet fia, András illusztrál, hangzóanyagként pedig maga Cseh Tamás mesél el.

FOGLALKOZÁSA INDIÁN

„Foglalkozása indián”, állapították meg rokonai Szürke Bagolyról, teljes története ismeretében ironikus és komoly áthallása is lehet ennek a pontos jellemzésnek. (Szürke Bagoly közvetlen példaképe, akire többször is hivatkozott műveiben, Hosszú Lándzsa volt.) A világ akkori legismertebb utazó indián sztárírója, Szürke Bagoly, sikereit romantikus lelkületének és nyelvezetének köszönhette, ami a Cooper- és Karl May-regények jól ismert szemléletén alapul. Ez a mesei világ hatotta át a dunai és bakonyi magyar indiánok életmódját és írásművészetét is. Ily módon – időlegesen – a szépirodalom maximálisan megvalósította feladatát, közvetlenül volt hatással az életre, a játszók indiánná válhattak a játék idejére. Ennél többet már csak a halálosan komolyan vett játék Nagy Szelleme tehet, amit a rákkal sikertelenül küzdő, nagybeteg Füst A Szemében bizonyított is, amikor bakonybéli díszpolgárrá választásakor a fiatal harcosok énekkel köszöntötték az addig botjára támaszkodva ülő főnököt, aki remegve felállt és botját eldobva beállt közéjük táncolni – még egyszer utoljára. Elhitte és elhitette, hogy indián.

